

УДК 378.147:53:371

Г. І. Шатковська

Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова

ІННОВАЦІЇ, ФАКТОРИ І УМОВИ ПЕРЕХОДУ ДО НОВОЇ ОСВІТНЬОЇ ПАРАДИГМИ

Розглянуто та проаналізовано проблеми становлення нової освітньої парадигми, яка має відповідати сучасним реаліям і викликам постіндустріального суспільства. Констатовано, що освіта відіграє надзвичайну роль у забезпеченні потреб інноваційного розвитку держави; освітні інновації та інноваційні технології; єдність освіти і науки.

Ключові слова: освітні інновації, інноваційні технології, єдність освіти і науки, освітня парадигма, компетентнісний підхід.

В Україні визначено нові пріоритети розвитку освіти і науки, створено відповідну правову базу, розпочато практичне реформування галузей на основі прийнятих урядових програм. Однією з таких урядових програм є «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010 – 2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» (далі – Стратегія), розроблена на виконання постанови Верховної Ради України від 17 лютого 2009 р. № 965-VI «Про проведення парламентських слухань «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів».

Для потреб інноваційного розвитку країни освіта відіграє надзвичайно важливу роль. Вона є не лише зв'язуючою, але й конструктивною ланкою в системі трьох головних складових інноваційної економіки – «наука – освіта – виробництво». У цьому поєднанні освітній потенціал виступає одночасно як джерело поповнення науки кадрами і як головний фактор ово-

лодіння робочою силою, всім населенням сучасними знаннями, необхідними для забезпечення економічного, соціального і культурного розвитку суспільства на основі застосування провідних досягнень науки, технологій, інновацій.

Українські ринкові неоліберальні реформи, що проводилися, як правило, лише заради зміни форми власності, звільнення процесу накопичення капіталу від регулюючого контролю держави, абсолютної лібералізації цін, комерціалізації всіх видів людської діяльності, у тому числі освітньої, майже зовсім не враховували величезних можливостей, закладених в освітньому потенціалі суспільства. Сумний досвід таких ринкових трансформацій свідчить про суттєве зниження якості освітньої діяльності та формування робочої сили, у тому числі її найбільш висококваліфікованої частини.

Втрата якості освітнім потенціалом, що сталася в ході проведення ринкових реформ, зумовлена такими причинами.

Перша: надмірна комерціалізація освіти, особливо вищої, яку в Україні скромно трактують як введення оплати за освітні послуги.

Платність вищої освіти в Україні є найвищою серед європейських країн (у середньому майже на порядок). Підвищується платність і в системі середньої, а також дошкільної освіти. В умовах зростаючої економічної нерівності населення країни (яка є вищою, ніж, наприклад, у скандинавських країнах, у 4–5 разів і навіть у 1,5 рази більшою, ніж у США) масштабне поширення платності освіти стає нездоланною перешкодою на шляху отримання якісної освіти для значної частини української молоді.

Що стосується «контрактників», то навіть для державних навчальних закладів вони сьогодні є важливим джерелом існування. За таких умов вимоги до знань учнів і студентів стають другорядними порівняно з фінансовими потребами. Зростання цих потреб закономерно призводить до збільшення контингенту студентів, які оплачують своє навчання. Відповідно, виникає потреба у нових викладачах. У відповідь на це вищі навчальні заклади високими темпами нарощують свої аспірантури і докторанти. Проте сьогодні, за винятком 10–12 університетів, які певною мірою зберегли свої науково-дослідні традиції і відповідну наукову базу, здійснюється підготовка не науково-педагогічних кадрів, а суто викладачів.

Сьогодні на сектор науки вищої школи припадає менше 7% загальних асигнувань на всю науку, а частка фінансування науково-технічних робіт у вищих навчальних закладах становить лише 3% від загальної кількості коштів на їх утримання, що значно менше аналогічних показників у дореформений час в Україні й на теперішній час у розвинутих країнах.

Друга: у навчальному процесі на всіх стадіях освітньої системи значно применшена роль викладання природничих наукових дисциплін, що у минулому у вітчизняній освіті забезпечувало загальний високий рівень фундаментальної підготовки учнів і студентів, формувало їх науковий світогляд та інноваційну культуру. Надія на те, що Болонський процес допоможе нам підвищити якість освітньої системи, тільки відволікає від реальної оцінки накопичених проблем та пошуку їх рішення. Те, що пропонується Болонським процесом, має бути конкретно спроектовано на проблеми і можливості української освітньої системи. Поки що цього жодним чином не відбувається, в результаті чого «болонізація» української освіти сприяє лише збільшенню відтоку найкращих випускників українських вузів і аспірантур за кордон.

Третя: з початком ринкових реформ майже повністю ліквідовано середню ланку системи професійної підготовки кадрів – професійно-технічні училища і технікуми, які виконували важливу функцію у формуванні робочої сили шляхом поєднання провідних знань і сучасних технологічних навичок. Наразі відчувається нагальна потреба виробництва передусім у таких фахівцях. Проте у 2010–2011 рр. у професійно-технічних навчальних закладах, які поступово почали відроджуватися, підготовлено у 8,2 рази менше кваліфікованих робітників у розрахунку на 10 тис. населення, ніж у вищих навчальних закладах.

Однією з причин, що гальмують розвиток системи професійної освіти, є зниження престижності робітничих професій. У свою чергу це зумовлено тим, що у вітчизняній економіці домінують робочі місця низькотехнологічної укладності, які малопривабливі для сучасних фахівців, особливо молодих. В Україні необхідно створювати достатню кількість нових сучасних робочих місць, привабливих і для випускників навчальних закладів, і для забезпечення повернення із-за кордону у вітчизняну економіку українських заробітчан.

Слід зазначити також, що в Україні слабо розвинута система післядипломної освіти, вона не забезпечує відповідно до вимог інноваційного розвитку неперервного оновлення фахового рівня всіх працюючих членів суспільства. На підвищення рівня кваліфікації в Україні витрачається на порядок менше часу, ніж в інноваційно розвинутих суспільствах.

За останні два десятиріччя відбувся розрив зв'язків циклу «наука – освіта – виробництво», освіта, як і наука, залишається майже повністю відстороненою від процесу форму-

вання інноваційної економіки. Нагальність і складність цієї проблеми потребують системного стратегічного вирішення.

Водночас до переваг України в освітній сфері можна віднести:

- достатньо високий рівень освіти населення, зіставний із середньоєвропейськими показниками;
- позитивну тенденцію до зростання останніми роками кількісних показників дітей і молоді, охоплених освітою, загальну кількість студентів, розвинуту інфраструктуру шкільної і професійної освіти;
- багату історію, традиції і позитивний теоретико-методологічний і методичний досвід вітчизняної педагогічної школи, особливо надбання у сфері поєднання навчального процесу з елементами науково-дослідної діяльності, залучення учнівської і студентської молоді до вирішення практичних завдань;
- збереження значного науково-педагогічного потенціалу, який за певних умов здатний суттєво вплинути на здійснення змін в освітній сфері щодо її інноваційного розвитку;
- посилення відкритості національної освітньої системи, ступеня її інтеграції в європейську і світову освітні системи, що сприяє об'єктивізації оцінки рівня роботи навчальних закладів, активному використанню провідного світового досвіду в цій справі [4, с.10–13].

Головною метою заходів, спрямованих на удосконалення системи освіти, є створення умов для приведення рівня і якості освітнього потенціалу до вимог кадрового забезпечення інноваційного розвитку України. До основних напрямів цієї роботи, передбачених у ряді чинних державних документів, Стратегія додає такі:

- встановлення ключових орієнтирів для розвитку освітнього потенціалу на стратегічну перспективу. Зокрема: досягнення середнього рівня освіченості робочої сили, що відповідає 12 рокам навчання; забезпечення умов для оволодіння в найближчі 5 років кожною дитиною в країні у 8-річному віці вмінням читати, а всіма випускниками шкіл – комп'ютерною грамотністю, у тому числі уміння користуватися Інтернетом;
- скорочення частки оплатної системи навчання у вищих навчальних закладах до середньоєвропейських показників шляхом нарощування фінансування оплати навчання за рахунок державного замовлення, а також замовлення підприємств і організацій;
- оптимізацію структури підготовки спеціалістів шляхом приведення її у відповідність до потреб нарощування кількості фахівців із природничих і технічних спеціальностей [4, с.42–43].

Зауважимо, що освітні інновації мають реалізовуватися відповідно до принципів Болонського процесу: «Освіта крізь усе життя»; компетентнісний підхід при створенні багаторівневих освітніх програм, залучення працевлаштувачів до процесу навчання; впровадження нових інформаційних технологій при побудові системи управління знаннями, що забезпечує інтегральний підхід до створення, накопичення знань і управління ними.

Інноваційні технології забезпечуються такими ресурсами:

- методичні матеріали нового покоління;
- мережеві інформаційні ресурси;
- сервісний центр підтримки інноваційних освітніх технологій;
- мультимедійні та спеціалізовані аудиторії;
- студія відеозапису і монтажу, комплекс (інтернет-трансляція і телетрансляція навчального заняття і програм) трансляції;
- банк компонентів мультимедійних навчально-методичних комплексів;
- відеосервер.

Єдність освіти і науки стала провідним принципом державної освітньої політики в Україні. Основна мета реформування сектору науки вищих полягає у забезпеченні органічного поєднання процесу навчання студентів із науково-дослідною діяльністю, приведення системи підготовки висококваліфікованих спеціалістів у відповідність до ринко-

вих потреб, підвищення їх здатності ефективно працювати в інноваційній економіці. Для цього передбачається:

- на базі вищих навчальних закладів, які мають відповідні традиції у справі розвитку науки, вагомий доробок і науковий потенціал, створити систему національних дослідницьких університетів. Цей статус має забезпечуватися наданням відповідної державної підтримки у фінансуванні їх наукової діяльності, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення, а також покладанням на них відповідальності за рівень наукоємності освіти в країні;
- встановити, що в кожному вищому навчальному закладі незалежно від форми власності має бути створено науково-дослідний фонд, до якого зараховуватиметься не менше 25% коштів, отриманих від залучених коштів, – для державних закладів, і не менше 10% – для недержавних;
- створити спеціальний державний фонд спільних науково-дослідних програм університетського, академічного і промислового секторів науки, зосередивши у ньому певний відсоток коштів, що виділяються з бюджету на науку, а також встановити певні стимули для залучення до нього коштів недержавних інвесторів;
- поширити практику виконання міждисциплінарних досліджень всередині навчального закладу, ліквідувавши міждисциплінарну розпоршеність досліджень вищої школи;
- встановити норму, за якою будь-яка кафедра має право на існування лише за умови виконання поряд із навчальною роботою наукових досліджень за своїм профілем;
- переглянути норми учбового навантаження професорсько-викладацького складу з метою поступового його приведення до раціональних норм, встановлених у дослідницьких університетах розвинутих країн [4, с.47-48].

В останні півтора-два десятиліття років у педагогічній літературі багато дискутують про зміну класичної освітньої парадигми новою, такою, що відповідатиме реаліям постіндустріального суспільства. При цьому найчастіше термін «парадигма» застосовується досить легко, а зв'язку з якимись загальними інноваціями в освітній системі. Але якщо дослідник, викладач чи працівник управління використовує, скажімо, термін «компетентнісна парадигма освіти», він повинен розуміти, що йдеться не просто про введення на цій основі державних освітніх стандартів, а про новий тип навчання, по суті, про революцію в освіті. У зв'язку із цим необхідно з'ясувати суть поняття «парадигма».

Парадигма (грец. *παράδειγμα* – приклад, взірець) – 1) система форм одного слова, що відображає змінювання слова за властивими йому граматичними категоріями; 2) теорія (або модель постановки проблем), прийняття за зразок вирішення дослідницьких завдань певним науковим співтовариством. Принцип загальноприйнятої парадигми – методологічна основа єдності певного наукового співтовариства (школи, напрямку), що значно полегшує їхню професійну комунікацію [2, с. 248].

Парадигма у методології науки – це сукупність ідей, цінностей, методів, технічних навичок і засобів, прийнятих у науковому співтоваристві в рамках сталої наукової традиції в певний період часу. Психологічно парадигма – це особливий стан розуму, свідомості вчених і тих, хто реалізує наукові ідеї, у тій чи іншій сфері соціальної практики суспільства.

Зміна парадигм – термін, введений істориком науки Т. Куном для опису зміни базових знань у рамках визнаної провідної теорії, – являє собою наукову революцію. Приклади можна навести зі шкільних курсів: заміна птолемейської космології коперніковською, прийняття теорії хімічних реакцій і окислювання Лавуазьє замість теорії флогістону, заміна пояснення різноманітності життя на Землі як акту божественного творіння теорією Ч. Дарвіна про еволюцію шляхом природного відбору [5]. Але справа не обмежується методологією науки.

Зміна освітньої парадигми означає не тільки прийняття іншої вихідної концептуальної основи педагогіки і суміжних із нею наук, але й нову модель організації викладацької практики. Це також зміна розуміння суті процесів, що відбуваються в освіті, всіма його суб'єктами, кожним на своєму рівні – батьками та дітьми, вихователями, вчителями та викладачами, вченими і працівниками галузі управління освітою на всіх рівнях.

Всі ці суб'єкти знайомі з класичною системою «передачі знань» не з чуток, а тому, що самі вчилися «за Коменським». Класична модель, обґрунтована ще в XVII ст., надзвичайно проста, з чіткими принципами, легко відтворюється навіть тими, хто не має педагогічної освіти. Завдяки генію Я.А. Коменському та зусиллям декількох наступних поколінь вчених і практиків вона і досі домінує в багатьох країнах, у тому числі й в Україні.

Але після майже чотирьох століть світ кардинально змінився, і перехід до нової парадигми, яка відповідатиме сучасним реаліям і викликам, давно настав. Потрібно тільки розуміти, що перейти до неї за короткий термін, скажімо, з волі держави і без мобілізації зусиль усього суспільства не вийде, як не виходить повернення України до капіталізму упродовж ось уже понад двох десятиліть. В історії цивілізації зміна освітніх парадигм відбувається під впливом трьох основних чинників:

- 1) переходу на більш високий рівень розвитку науки, виробництва і соціальної практики суспільства;
- 2) зміни мети освіти – уявленнь про те, яким має бути випускник освітнього закладу, зумовлених прийнятою в суспільстві системою соціальних цінностей і очікувань;
- 3) розуміння того, за якими закономірностями – психологічними та психолого-педагогічними та іншими – здійснюється розвиток людини через освіту.

У своїй сукупності ці чинники зумовлюють конкретні принципи, цінності, цілі, зміст, форми і методи навчання, виховання та контролю якості освіти, педагогічне мислення, позицію педагогів і учнів, освітнє середовище та рівень життя навчальних закладів, тобто сутність тієї чи іншої освітньої парадигми.

Теоретико-методологічний та історичний аналіз ілюструє, що нова освітня парадигма, а з нею – і новий тип освітньої практики, отримує масштабне поширення лише у разі виконання цілого ряду умов [1]:

- наявна освітня система не відповідає викликам часу, потребам суспільства, виробництва і самої людини, тому суспільство вимагає нового типу навчання і виховання та готовності його прийняти;
- в освітній практиці накопичено великий інноваційний емпіричний досвід, який стане основою для нового типу навчання;
- в основі нового типу навчання закладено розвинену і достатньо потужну педагогічну (психолого-педагогічну) теорію, яка узагальнює наявний емпіричний досвід, робить його науковим фактом і є теоретичною основою практичних розробок в оновленій сфері освіти;
- ця теорія має властивість технологічності, в іншому разі вона не зможе бути або стати основою проектування та організації освітнього процесу та не матиме серйозного прикладного значення;
- нова модель навчання спирається на попередні діалектичні моделі, тобто органічно поєднується з кращими традиційними моделями навчання, а не «скасовує» їх і не лежить зовсім осторонь;
- інновація зачіпає всі ланки педагогічної системи, припускаючи певну зміну їх цінностей, цілей, змісту, форм, методів й засобів навчання і контролю, способи діяльності тих, хто навчає, та тих, хто навчається, все освітнє середовище;
- новий тип навчання вирішує всі колишні освітні завдання, причому на більш високому рівні, до того ж вирішує безліч нових завдань;
- створено підручник, який відображає сутність нового типу навчання і логіку його змісту;
- визначено межі застосування нового типу навчання у системі загальної та професійної освіти, оскільки жоден із них не може бути абсолютно універсальним;
- теорія, науково-методичні основи та методика нового типу навчання і виховання зрозумілі пересічному педагогу, і за необхідності перекваліфікації він досить швидко та легко їх засвоїть;
- має місце системна підтримка державою процесів переходу до нової освітньої парадигми в масштабах всієї країни, яка базується на чіткій науковій основі та значних

організаційних, фінансових, кадрових і матеріально-технічних витратах.

Це положення добре ілюструє історія «педагогіки співробітництва». З початку 80-х і приблизно до середини 90-х рр. минулого століття вона розроблялася цілою плеядою чудових вчителів-новаторів – І.П. Волковим, С.М. Ільїним, С.М. Лисенковою, В.Ф. Шаталовим, В.М. Шерманом та ін. Своїми творчими знахідками вони сколихнули, за висловом деяких полемістів, «стояче болото» традиційної педагогіки, змусили усвідомити її вади. Вчителі виявили досі ще не задіяні резерви традиційної педагогіки (основним, звичайно, виступив фактор особистості самих новаторів), вони активізували процес навчання, і ... залишилися в історії. «Болото» злегка сколихнулося, увібрало в себе деякі знахідки педагогів-новаторів і залишилося колишнім. Ці знахідки виявилися «лебединою піснею» традиційної педагогіки, оскільки вчителі-новатори не запропонували будь-якої нової продуктивної теорії.

Емпірично складений інноваційний досвід виконує дві внутрішньо суперечливі функції. З одного боку, він підтримує життєздатність та еволюційний розвиток сформованої освітньої системи, активізує навчальний процес, а з іншого – суперечить «усталеній» теорії, що лежить в основі педагогічної традиції. Вимоги до освіти змінилися, і при великому обсязі інновацій цей досвід починає вже виконувати роль тягаря парадигми, в рамках якої він з'явився.

Природно, що перехід до нової парадигми викликає неабиякий опір тих, хто поділяє традиції старої. Пручається, перш за все, вчительський та викладацький корпус, не переконаний у доцільності зміни звичних уявлень про зміст та належний рівень освіти. Такий консерватизм є закономірним і виправданим, він дає змогу зберегти стійкість наявної освітньої системи, незважаючи на кон'юнктурні коливання в економіці та політиці держави, і тільки переконавшись у перспективності нового, зрозумівши його теорію і технологію, педагог долучиться до його реалізації. У цьому полягає логіка саморозвитку освітньої системи.

За останні десятиліття з'явилися нові форми, методи і засоби навчання, або так звані інноваційні педагогічні технології, наприклад: проблемна лекція, ділова гра, навчальна або науково-дослідна робота студентів, психотренінг. Ці інновації суперечать суті та дидактичним принципам класичної педагогіки – наочності, переходу від простого до складного, системності та послідовності, індивідуалізації тощо.

Особливе місце належить дидактичним системам, підходам та моделям, розробленим під час лабораторних наукових досліджень. Без впровадження вже накопиченого емпіричного інноваційного досвіду ці системи, попри всю свою наукову обґрунтованість, оригінальність та продуктивність, знаходять лише локальне застосування в освітній практиці. Винятком, мабуть, є програмоване навчання, що зародилось у результаті лабораторних експериментів Б.Ф. Скіннера [3].

У педагогіці частими є спроби використання тієї чи іншої приватної інновації в якості якогось засобу (методу, прийому) активізації навчальної діяльності школярів, студентів в умовах традиційного типу навчання. Цим же шляхом йдуть не тільки педагоги-новатори, але і багато теоретиків освіти – варто лише подивитися на зміст дисертацій, публікацій, книг. Однак прагнення щось активізувати за допомогою нових, далеких від класичної парадигми педагогічних засобів, непродуктивні та зрештою приречені на невдачу.

Активізація завжди дає локальний ефект і досить швидко все повертається на початкові позиції. Теоретично традиційна система навчання, що має багатовіковий практичний досвід, так чи інакше відкидає нововведення, або робить його пооди-

ноким прикладом, але анітрохи не здає своїх позицій. Це добре видно на прикладі програмованого навчання, яке 35-40 років тому мало зробити революцію в освіті. В «океані» домінуючої пояснювально-ілюстративної системи програмоване навчання влаштувалося лише на невеликих «острівцях».

Таким чином, інноваційний досвід і його узагальнююча розвинена педагогічна (психолого-педагогічна) теорія є тими двома органічними, «законними» джерелами, що живлять еволюційний розвиток сформованої освітньої системи і готують її до переходу в інший стан – нової освітньої парадигми.

У процесі реформування освіти надзвичайно важливо спиратися на адекватну психолого-педагогічну теорію. В іншому разі можна, витративши багато зусиль, кадрових, фінансових, матеріальних і часових ресурсів, зруйнувати те, що вже морально застаріло, але ще дає досить зрілі плоди, але так і не отримати нової якісної освіти.

Діяльність педагогічної системи школи, вищого навчального закладу та їх освітнього середовища мають відповідати викликам не середньовічного суспільства, в якому вони зародились, а сучасному постіндустріальному суспільству. На це, власне, мають бути спрямовані всі зусилля з реформування і модернізації української освіти, у тому числі й реалізація компетентнісного підходу.

Список використаних джерел:

1. Вербицкий А.А. Личностный и компетентный подходы в образовании: проблемы интеграции / А.А. Вербицкий, О.Г. Ларионова. – М. : Логос, 2010. – 336 с.
2. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
3. Скиннер Б.Ф. Технология поведения / Б.Ф. Скиннер // Американская социологическая мысль. – М., 1994. – С. 30-46.
4. Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (Проект).
5. <http://ru.wikipedia.org/>

Г. И. Шатковская

*Национальный педагогический университет
имени М.П. Драгоманова*

ИННОВАЦИИ, ФАКТОРЫ И УСЛОВИЯ ПЕРЕХОДА К НОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ ПАРАДИГМЕ

Рассмотрены и проанализированы проблемы становления новой образовательной парадигмы, которая должна отвечать современным реалиям и вызовам постиндустриального общества. Констатировано, что образование играет чрезвычайно роль в обеспечении потребности инновационного развития государства; образовательные инновации и инновационные технологии; единство образования и науки.

Ключевые слова: образовательные инновации, инновационные технологии, единство образования и науки, образовательная парадигма, компетентный подход.

G. I. Shatkovska

National Pedagogical Dragomanov University

THE INNOVATIONS AND THE FACTORS AND THE CONDITIONS BY TRANSITION OF THE TOWARDS FOR A NEW EDUCATIONAL PARADIGM

The article is considered and analyzed the problems of the formation of a new educational paradigm that must comply with current realities and challenges of post-industrial society. Stated that education plays an extraordinary role in meeting the needs of innovative development. The necessity of educational innovations and innovate technologies, unity of Science and Education was proved.

Key words: educational innovation, innovative technologies, unity of education and science, educational paradigm, competencies approach.

Отримано: 14.05.2013